

“ՀԱՅ ԲՈՒՍԱՆՇԽԱՐՀ”

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՍԸ

ԳՈՐԾԻՍ ՎՐԱՅ

Կլիման. — Իբրև լեռնադաշտային երկիր մեր Սվազի ձմեռը խիստ է, երկարատև ու սաստկատառոյց, որպէս Հայաստանի ձմեռը: Աշնան կէսէն կը սկսի. ձիւնի թանձրը խաւը 1էն մինչև 1.50 մ. կը ծածկէ ամէն կողմ. բուքն ու բորան կը տիրեն. յարաբերութիւնը կ'ընդհատին. ու ամենէն կանուխ՝ ձնհալը կը սկսի Փետրուարի վերջերը, երբ հարաւի հովերը — դապա — եկլ — կը սկսին շնչել, գաշտերը հազիւ Ապրիլին կը մերկանան, ու սարերը կը խառնատուին ձիւնի խոշոր շերտերով: Սվազի ձմեռուան սաստկութիւնը սա անէկզօտին մէջ խառնուցած է ժողովուրդը: Չորս եղանակները անգամ մը ժողով կ'ընեն. բաժնուելու առանձին կ'ըսեն իրարու. անգամ մըն ալ եթէ հարկ ըլլայ գումարուիլ, զիրար ո՛ւր պիտի գտնենք. ձմեռը կ'ըսէ, եթէ Սվազ չըլլամ, անպատճառ էր զբում նայեցէք զիս: Գինեւէտ ու պողպատի Եւդոկիոյ, Դազ — օվայի ու Ամասիոյ գումարձաւի, գաղը ու ծաղկալից գարունը չէ որ կը տիրէ Սվազ. մինչ հոն ծաղկունք պտուղի փոխուած ու հասած ալ են, հազիւ հոս մի քանի տեսակ պտղատու ծառեր ծաղկիլ ու ընծիւղել սկսած կ'ըլլան: Միջերկրական ամառն է Սվազի անձրևաբեր եզ — ամպեռուն, որոնք հարաւի գաղը հովերէն մղուած՝ կուգան բարձի բարդ կը դիզուին Սվազի դիմացը. Դաւը — Տեւեի վերև, ուր արդէն յառած են աչք ամենեցուն. հոն կը բարդուին, կը խոտանան, անգամ մ'ալ Ախսէն կ'ուժեղանան ու կը բաժնուին ամէն կողմ, Ապրիլէն մինչև Մայիս վերջ ու Արևադարձ ըլլելով ու ցողիլով — բիմիա տեղալով Սվազի ցորենառատ դաշտերուն վրայ: Երբեմն տարիներ սակայն հիւսիսի ընդդիմադիր չոր ձմեռը սաստկութեամբ կ'արշաւեն այս անձրևաբեր հովերուն ու բարիբար ամպերուն դէմ. կը ցրուեն զանոնք, երկինք կը ժան

գառանայ, գետինք քար — երկաթ կը կտրի, երաշտը կը տիրէ ու արևը կը խանձէ, կը խարկէ բոյս ու բուսականութիւն, ցանք ու մարգեր: Այլասեռ ու այլակիւն ազգաբնակչութիւնք, պահ մը մէկ կողմ դրած ցեղային ու կրօնական քրիստոնեայ տեղութիւն, չարանախանձ օդի, մէկ սիրտ մէկ հոգի եղած հրապարակային ճուլմաներ, ազօթքներ, անդաստան, հսկում ու պատտադ և մատաղներ կը մատուցանեն մեղմացնելու համար Ալլահին, Աստուածին — հոնձիկուլուլուի՞ն բարկութիւնն ու ցատումներէն իրօք ալ տանց կալուկութի տարի չէ եղած. ու Սվազը եթէ քանկութեան տարիներ կը տեսնէ հրեմն, սովի քաղիւններուն ինք եղած է ամբարը չըլլակայ սովալուկ գաւառներուն: Ամառը կարճատև է, թէև տաք: Մինչ Վաղարշապէտի ցերեկեայ ռոդերն ու մոլ օդը փուռի մը գոյին հաւասարող ջերմութեամբ կ'ոսկեղանեն անդ ու անդաստան արմտեաց. գիշերուան՝ լեռնագաւառներու յատուկ ցուրտը կը զարնէ — կը ցրտահարէ ու խամրէ — բանջարանոցները: Սվազի ամառը երբ այսքան ժառանգ թանջարեղէններուն. հապա ո՛ւր կը մնային այգիք, որթատունկը ու մրգունք: Աշունը. բայց ալ թիւջը կը մնայ, երբ Օգոստոսի կիսուն կ'արշաւեն հիւսիսի ցուրտ հովերը, և միգամած ու թփուտ երկինք մը կը սքօղէ համայն բնութիւնը. երկրագործին հազիւ ընձեռելով կարճ միջոց մը անցնանք մեծելուն: Այսպէս խոտաբեր կլիմայի մը տակ Սեբաստիան չէր կրնար ըլլալ բուսականութեամբ ճոխ ու հարուստ գաւառ մը. բայց միաբլթակ է երկրլծակ բոյսերու ամէն տեսակներն ալ հոն ունին իրենց ներկայացուցիչները չափաւոր եղանակով մը: Մշակելի բոյսերէն արմաթ, ընդեղէնք ու բանջարեղէնք առատօրէն առաջ կուգան: Ագ — տաղ, Գարա — պէլ, Չամիւլ — պէլ, Տումանլը, Հապէշ, Կէմի — պէլի ու Դըզըլ — տաղ ծածկուած են մայր փայտի, շոնի, մարխի, կաղնի քանձրախիտ անտառներով: Թաղանթի զաւառակը — Իրիսի վերին ընթացքի շուրջ — հարուստ է ընկուզի, և այլ վայրի պտղատու ծառերով — տանձ, խնձոր, սալոր, խոզկաղին: Կէմէրէկ, Կիւրին, Տարէնտէ թուլ, միւլմիւլով, սալորով, և չափաւոր աստիճանաւ մը որթատունկով:

Բուսաբան (Herbier, Herbarium). — Հայ բուսաբանությունը տակաւին իր միջամաժային վիճակին մէջ է. եթէ ան անկողս գետին մըն ալ չէ, գէթ շատ քիչ հետախուզուած է: Այսպիսի նախնական աշխատութիւններն մը մէջ որքան անհրաժեշտ են բուսոց մանրամասն ստորագրութիւնները, վերական ճշգրտներն ու անունները, նոյնքան և կարեւոր էին անոնց բնատրիպ պատկերները: Գործոյս մէջ այս ամէնը՝ եթէ ոչ լիովին, գէթ ըստ մասին լրացնել ջանաքինք, որքան կը ներէին մեր փանաքի կարողութիւն և միջոցներ: Այս ամենուն կը կցենք չորացուած բոյսերու բուսաբան մըն ալ, որը մանտանդ գործոյս գիտական քննութեան համար այնքան կարևոր է: Պէտք է խոստովանիլ թէ առկեալ սոյն բուսաբան իրականութիւն բան մը չէ. սակմանափակ թուով բոյսեր միայն կը պարուանակէ, և գիտական կարգով ալ դասաւորուած չէ: Թէ և լրակատար ըսուելու չափ բուսաբան մը կազմած էի, բայց նոյնութեամբ առաքումի և փոխադրութեան անպատահելութիւններուն ու գոժաւորութիւններուն առջև, պէտք է ըսել, ընդհանուր հարկադրուեցայ: Հազիւ 150ի մօտ բոյսերու նմուշներ կը պարուանակէ ան լի. տախտակներու վրայ: Իւրաքանչիւր տախտակի բոյսը թուագրուած, և ըստ այնմ անոնց անունները նշանակուած են առկեալ ցանկին վրայ, և անտի պէտք է անցնել գործոյս մէջ բոյսին որպիսութիւնը և նկարագրութիւնը տեսնելու համար:

Յիշատակ մը լեռնագնացութիւններէս. — վերջացնելէ առաջ գործոյս վրայ սոյն ընդհանուր տեսութիւն, պիտի ուզէի լեռնագնացութիւններու վրայ ալ պղտիկ յիշատակութիւն մը ընել: Որքան հաճոյքներով՝ նոյնքան և յոգնութիւններով, տաժանքներով, ու սպառնացող և պատահած վերանգնորով լի են եղեր անոնք: Յաճախ հետիոտն, առանց ընկերի կամ առաջնորդի, ամայի լեռներու վրայ, թանձրախտ անտառներու, մթին ծածկներու ու թառուտներու խորքեր եղբր են այս թափառումներս և բուսական աշխարհի խուզարկումներս, ամէն քայլափոխի մտքի առջև ունենալով վայրի գազաններու հանդիպելու երկիւղն ու սարսափը: Բայց վայրի գազանք — արջը, գայլը, աղուէսը — կարծես աւելի յար-

գողը եղբր են իրենց կալուածին մէջ բնութեան սիրահար թափառիկ հիւրի մը անբռնարարելիութեանը քան սա անընտել Մարգ — Գազանը. վասնզի ոչ այնքան առաջիններէն է որ վտանգի պահեր անցեր եմ որքան վերջիններէն: Գիւղական ճամբէն գնացող հասարակ ճամբորդի մը անցքը սովորական բան մըն է և կարծես աչքի չգարներ: Բայց քաղաքացիի տարազով, ակնոցը աչքիդ, բուսաբանը կանակին ու թարմ բոյսերու մախաղը մէկ ձեռքին, ու միւսին բռնած բահիկ մը՝ տոկա տար, օրինակ բան մը պիտի նկատուէր հարկու, և զուր կ'առնվածանքներու եւ արտառոց մտածութիւններու տեղի տար, և որ պատճառուած է քանի քանի անգամներ վտանգաւոր յարձակումներու, հալածումի և նոյն խիկ մահուան վտանգներու, որոնցմէ պլրածած եմ սակայն ոչ այնքան հերոսական գիմադրութեամբ — որուն «մարդը» չեմ գծրախտաբար — որքան կանխազգուշութիւնով և կանխատեսութիւնով: Ինքզինքն շատ անգամ կը ներկայացնէի ժողովրդական բժիշկ և բժշկական բոյսերու հաւաքող կամ փիլիսոփայական — իմ առաջադեական — «Քիմիա» խոտին փնտռող մը: Այս թափառումներուս մէջ զիս սարսափեցնող պարագաներէն մէկն ալ բուերու և կսկամներու (la chonette, chat-huant) հանդիպիլ եղած է: Ինքն թուէի, ինք որ ի նուաճ Յուստատանի մէջ ի պատուի եր և Աթենասայ նուիրեալ, ինք որ իբրեւ թուէններու ամենէն ծանրագուշակ ու իմաստունը, թուէնոց մէջ միակը եղած է Սողոմոն իմաստունի ճակտին զարնելու անոր աղաւթի (Դարձ — աղւլը) քնաւորութիւնն և քածութիւնը՝ թուէնոց ուղիւններէն իր թագուհոյն պալատ մը կառուցանելու իմաբական գաղափարին համար. բուն վերջապէս երկրագործութեան այնքան օգտակար թուէն մը, չգիտեմ ինչո՞ւ այնքան գէշ անուն հանած է, ու անոր հանդիպիլ, անոր մէկու մը բուխերիկին վրայ նստիլը չարագուշակ ու մահազոյժ համարուած է: Ան նախապաշար ու անկաշկանդ մտքիւ հակառակ, կ'երեւայ տեսակ մը առհաւուրութեամբ, ժողովրդական այս նախապաշարումէն տարուած, սարսափով կը լեցնէի երբ անոր կը հանդիպէի թափառումներուս մէջ, մանաւանդ երբ ան գլխուս վերեւէն

անցնելու իր մահաբաժի կռիվները կամ ճամբարս կտրեիր։ Ուսումնական ազդեցության մեջ կ'աշխատեիր ես ալ անոր առաջքը (ուղղորդը) կտրիր կամ վանել հակառակ ուղղութեանս, խորհելով թէ այսպէս անոր Հարագունչական թիւնը Հեղուքացուցած կ'ըլլամ։ Եւ ի՞նչ ըսել, ինչպէ՞ս միկնել որ երբ, ամէն անգամ, այս թոշունին հանդիպեր եմ անծանօթ ու ընտանեկան դժբախտութիւն մը, ցաւալի ու անողորմանելի կորուստ մը պատահեր է։

Լեռնազնապետ թիւններէս իրբն նմուշ
մը հոս կը գնեմ Արմաշական երկրասարգ
ու գիտուն վարդապետ Տ. Շաւարշ Հօր-
հետ Աէֆէ լեռան վրայ շարաթացեալ Սոխ-
կերու վանքին մեր տունած այցելութեան
գլուխակարը: Ես կանուխէն այս լեռը թէ
միշտ քը քանիցս այցելել էի. Սկսեալն եր-
կու ժամ գէպ արեւելք 1880 մ. բարձրու-
թեամբ լեռնաշղթայ մըն է, ուրկէ կ'անցնի
Սկաղ - Կարնոյ խճուղին. Սոսկերու վան-
քը լեռան՝ Արիսի վրայ նայող տմենէն բար-
ձրը գագաթին կրաժայլուն մէջ փորուած
մեծկապ այր մըն է, երեք խորաններով ու
քարէ սեղաններով, քովն ալ ուրիշ այր մը.
Եւսանաբար բնակավայրը եղած է խառակ-
եաց Միաբնակութեանը: Շրջակայ թուրք
փեղացիներն այժմ արլըլ ըրած են. Արիսի
մուտքին աջ կողմէ վրայ կրաժայլուն երեսը
Մեծարպեան խոշոր երկաթագլբ տառերով
գրեք տող արձանագրութիւնը ամենէն թեւ-
կազմին հետեւիւնը պէտք է համարել Մեծ-
տոմարական իւէ (47 + 551 = 598) թուա-
կանը կը կրէ և կարծեմ սսկէ աւելի հին
արձանագրութիւն ցարդ Հայաստանի ոչ
մէկ կողմը գտնուած չէ. Դժբախտաբար
վանտալ ձեռքեր տեղ տեղ քլունկով տա-
ւելբն է ջնջել աշխատեք են: Վանքին անցե-
լոյն, ժողովրդային աւանդութիւններուն
մէջ այս արձանագրութեան մասին գրել մեր
մէջ վերապահուած ըլլալով հնախոյզ ու
հետաքննին Տ. Շաւարշ Հօր, հոս այս քա-
նով միայն կը բաւականանամ, և Ն. Գե-
րապատուութենէն կանխապէս առնուած
արձանութեամբ է որ գործոյս մէջ զրի-
կութիւնը ընդհանուր տեսարանի այս պատ-
կերը:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԴԱԲԻԿԵԱՆ

(4672 6)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՄԱՇԿԵԻՈՐ

ՏԵՂԱԿՐԱԿԱՆ. — Կրիլիկոյ մէջ, Սեւ լիւրան վանքերէն մին էր Մաշկեւոր, երբեմն գրուած նաեւ Մաշկաւոր, Մաշկուոր, Մաշկու: Ըստ Արշիանի համաձայն թեմին կնիքոնին էր Մաշկեւոր, ուր կը նստէր իմանկաւոր եպիսկոպոսը (Սխո. 62, 408), վարդան Գրիշ յիշատակարանին համաձայն ա՛ն կը գտնուէր սի սահմանս Սիսոմլէ քաղաքիս, ի գաւառիս Կիւղիկեցեաց, ի լիւրնիս կոչի Տարոս» (Սիւրմէեան, ծ. 260. Եւրուսղէմի, էջ 280): Եկեղեցին կառուցուած էր յանուն Ս. Կարապետի (Սիւրմէեան, ծ. 260. Եւրուսղէմի, էջ 280 և 337: Ուայիկեան, ծ. 2. Հիշատակարաններ, 1950, էջ 177):

ՊԱՏՄԱՆԱՆ. — Մաշկագործի վանքը շինել տուեալ է Թորոս Ա. (1099—1129), իր իշխանութեան սկիզբները, 1102 թուին (Մամ. 121):

Մաշկեռքի վանահայր Եպիսկոպոսներէն
կը յիշուին :

1. — Գրիգոր Վրզ. Մաեկուոր (※ 1114). — Գիլիկիոյ Վեծ Կրկրաւարտին կը զաւ-
ճանի ի Վարդկուն. — Ունհ. էջ 417: Սիւս.
էջ 407:

2. — Դավիթ Վանանայր (1150?–1192).
— Ճառընտիր մը գրելի տուած է ԺԲ. դա-
րսւ կէտան (Սիւ. 407): Բսկ նոյն դարուն
վեջերը իւրն տաւջնորդ կը յիշուի, հանն
նախնայով իր Թորոս քանդակին. — Սիւր-
սեանն, Յ. Ձեւ. Երուսաղէմի, էջ 280:

1259 թուին, Կիրակոս Գրիշ Կը յիշա-
տակէ, ի Մաշկեօր, Թէոզոս փառակալը,
Ստեփանոս Գահանան եւ Թորոս Գահանան,
որոնք օգնած են իրեն. — Սիրմէեան,
Յ. Զեռ. Հալէպի, Ա. Հատոր, էջ 55:

3. — Թորոս Եպիսկոպոս (1307). —
Կը ժամանակցի Միսի Ժողովին. — Սրս.
408, Աղգալ. էջ 1785:

4. — Հայրապետ Նպիսկոպոս (1325).